

Bəllidir ki, XIX əsrin son illəri dünya müsəlmanları arasında siyasi-milliy oyanma prosesinin dərinləşməsi, millətlərin təşəkkül tapması, bunların nəticəsində isə bir sıra mühüm cərəyan və hərəkatların yaranması ilə səciyyələnir. Yusif Akçura oğlunun 1928-ci ildə İstanbulda çapdan çıxan "Türk fikri, türk hərəkatı, türk ocaqları" əsərində yazdığı kimi, "millət" anlayışı Avropada meydana gəlmiş, ilkin olaraq ən yüksək dərəcədə Avropa ilə sıx əlaqələrdə və qarşılıqlı münasibətlərdə olan türk tayfaları tərəfindən mənimsənilmişdir. Bu, çoxlu türk tayfaları içərisində olan Qafqazdakı azəri türklərinə də aiddir.

Bu dövrdəki gerilik və tənəzzül, müstəmləkə əsarəti, islahatların uğursuzluğu və s. Yaxın və Orta Şərq ölkələrində dinə, islama və millətçiliyə - türk birliyinə arxalanmağı şərtləndirirdi. Məhz bu və digər amillər zəminində bir sıra ideologiya və hərəkatlar, o cümlədən Güney və

Ola bilsin ki, onların çıxışları provokator fantaziyası ilə bağlı deyil, ola bilsin ki, onlar "nə yaradırlar bürüzə vermirlər", ancaq fakt odur ki, onlar özlərinin kinli xəbərləri ilə guya "vətənpərvərlik" hissi ilə rus işinə daha çox ziyan vurur, nəinki qəddar düşmən. Xalq hikməti bu hadisəyə belə hökm verib: "Ağılsız dost düşməndən qorxuludur".

Təkrar edirik ki, müsəlmanlar arasında ruslara aid panislamist hərəkatı heç vaxt olmayıb və ola da bilməz".

1917-ci ilin inqilabi hadisələrindən sonra B.Şahtaxtinskiyın publisist kimi fəaliyyətinin yeni mərhələsi başlandı.

Fevral inqilabının qələbəsindən sonra Azərbaycan milli hərəkatı keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə daxil oldu. Müxtəlif siyasi və ideoloji istiqamətli təşkilatlar və partiyalar yaranmağa başladı. Lakin zəif olduqlarına görə onlardan heç biri hələlik milli hərəkata vahid şəkildə rəhbərlik etmək iqtidarında deyildilər. Buna

şür. Bu platformanın əsas şüarlarından biri isə azad Rusiyanın işğalçı siyasətindən əl çəkəməsidir. Bu şüar Rusiya müsəlmanlarının siyasi proqramının təməlini təşkil edir. B.Şahtaxtinskiy əminliklə bildirdi ki, yalnız demokratik respublika müsəlmanların mədəniyyət, sivilizasiya və tərəqqi sahəsində irəliləmələri üçün dönmüş nöqtəsi olan azadlığı bəxş edə bilər.

Bu fikirləri digər məqaləsində - "Структура мусульманской действительности" ("Müsəlman gerçəkliyinin quruluşu") da inkişaf etdirərək, B.Şahtaxtinskiy yazırdı ki, Rusiya, İngiltərə, Fransa kimi dövlətlərin təmsilçiləri təkcə Rusiyada deyil, Asiyanın bütün bölgələrində müsəlmanların həyatını cəhənnəmə çevirən müstəmləkə, imperiya siyasəti ifşa edilməli və Rusiya müsəlmanlarının mütləq quruluşuna nifrət təbii sayılmalıdır.

Digər məqalələrində - "Одно из двух" ("İkisindən biri"), "Политичес-

ribədə insan və başqa qüvvələrin çoxluğu həlledici əhəmiyyət kəsb etmir. Ona görə ki, müharibə (birinci dünya müharibəsi nəzərdə tutulur - F.İ.) sübut etdi ki, xalqların mübarizəsində qələbə o xalq məxsusdur ki, daha yüksək mədəniyyətə, sivilizasiyaya və elmi qüvvələrə malikdir və bunlar bir xalqın başqa xalqlara qarşı nəinki qələbə rəhnidir və eləcə də bu xalqın həqiqi xoşbəxtlik rəmzidir..."

Uzun müddət müsəlman sosial-demokrat "Hümmət" təşkilatının fəal üzvlərindən olan və "Bütün cahən fütürəyi - kasibəsi, birləşin!" şüarı ilə eyniadlı qəzetin çap edilməsində iştirak edən B.Şahtaxtinskiy xalqın siyasi-milliy şüurunun, vətənpərvərlik hissinin inkişaf etdirilməsində və xalqın özünü dərk etməsinin yollarından və vasitələrindən bəhs edərkən N.Nərimanovun "Bir millət özünü tanımayınca, hüququnu düşünməz. Tanımaq üçün də milli dil, milli məktəb, milli mətbuat, milli ədəbiyyat lazımdır" proqramını öz fəaliyyətinin əsas istiqaməti kimi qəbul etmişdir.

Maarifçi, publisist, siyasi xadim, diplomat...

Behbud ağa Şahtaxtinskiyın publisistik fəaliyyəti heyrətamiz mütərəqqiliyi ilə seçilir

Quzey Azərbaycana da əhatə edən panislamizm formalaşmağa başladı. Bu ilk növbədə türk xalqlarının müsəlman dininə itaət etmələri ilə bağlı idi. Həmçinin islamçılığın ideoloqları belə bir qarşılıqlı tezisdən çıxış etmişlər ki, islamın yaşaması üçün ona itaət edən millətlərin özünüdərk etməsi vacibdir, türk xalqlarının dünyagörüşündə və mədəniyyətində islam mühüm yer tutur. Lakin ətraf ictimai-siyasi mühitin təsir və təzyiqinə reaksiya olan panislamizm vahid doktrina yarada bilmədi. Çünki uzun müddət hərəkatın xarakterini, strategiya və taktikasını müəyyənləşdirmək mümkün olmadı.

Bütün bunları təhlil edən B.Şahtaxtinskiy yazırdı: "... Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir islam necə ki, hamı təsdiq edir, özündə iri siyasəti birləşdirir ki, bununla hesablaşmaq olmaz. Belə hərəkata şərait yaratmaq, elə bil ki, könüllü bizim siyasi təsirimizi bizimlə rəqabət aparan dövlətin xeyrinə vermiş oluruq ki, yüzilliklərdə külli miqdarda Asiyada qurbanlar vermişik. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, Avropada islama xidmət edənlər, hər hansı münasib şəraitdə Rusiyaya düşmənçilik münasibəti yaratmaq və onun hər hansı addığı ehtiyatsız addımından Asiya xalqlarında düşmənçilik əhval-ruhiyyəsi yaradır".

Sözsüz ki, panislamizm Azərbaycanı Avropa ilə, birinci növbədə Rusiya ilə üz-üzə qoyurdu. Bundan da düşmənlər öz məqsədləri üçün səmərəli şəkildə istifadə etmək istəyirdilər. Əslində isə Azərbaycanda Rusiyaya qarşı panislamizm siyasəti yeridilməmişdir.

B.Şahtaxtinskiy yazırdı: "Nə qədər başqa ölkələrin diplomatları çevik və dözümlüdürsə, bir o qədər də bizim siyasi rəhbərlərimiz inadçı və küseyəndirlər. Bu siyasi burulğan içərisində üstünlük bizim rəqibimizin xeyrinədir, axırının köməyinə Rusiyada "vətənpərvər" bayrağı altında birləşmiş müxtəlif rütbə subyektləri çıxış edirlər..."

görə də təbii olaraq Azərbaycan ictimaiyyətinin müxtəlif dairələri milli qüvvələrin konsolidasiyasına nail olmaq məqsədi ilə müxtəlif siyasi qüvvələrin nümayəndələrinin daxil olduğu əlaqələndirici orqan yaratmağa səy göstərirdilər. Bu səylərin nəticəsində 1917-ci il martın 29-da Azərbaycan Milli Hərəkatının siyasi mərkəzi rolunu oynayacaq Bakı Müsəlman İctimai Təşkilatının Müvəqqəti Komitəsi (BMİTMK) yarandı. Müvəqqəti Komitənin sədri müsəvatçı M.H.Hacinski, onun müavini M.Ə.Rəsulzadə seçildilər. Öz ideyalarını təbliğ etmək üçün BMİTMK "Kaspi" (rus dilində) və "Açıq söz" (Azərbaycan dilində) qəzetlərində komitənin xəbərlərini dərc etmək qərarına gəlmişdi. B.Şahtaxtinskiy "Kaspi" qəzetində, "Bakı Müsəlman İctimai Təşkilatlarının Xəbərləri"ndə bir sıra məqalələrlə çıxış etmişdi. Bu məqalələr həm Azərbaycan və Rusiyanın daxilində gedən ictimai-siyasi proseslərə, həm də beynəlxalq məsələlərə həsr edilmişdi.

B.Şahtaxtinskiyın burada ilk məqaləsi "Kaspi" qəzetinin 103-cü nömrəsində dərc olunmuş "К задачам момента" adlanırdı ("Məqamın vəzifələrinə dair"). Məqalədə Rusiya müsəlmanlarının vəziyyətindən danışan müəllif qeyd edirdi ki, monarxiyalı Rusiyanın işğalçı siyasəti Rusiya müsəlmanlarının onsuz da ağır olan həyat şəraitini ağırlaşdırmış, rus bürokratiyası isə müsəlmanları həmişə şübhə altında saxlamışdır. Belə şəraitdə təcüblü deyildir ki, müsəlmanlar siyasi cəhətdən mütləq şübhəli deyillər. Daha sonra müəllif göstərir ki, siyasi savadsızlıq qeyri-mütəşəkkil müsəlmanların say çoxluğu ilə kompensasiya edilir, ona görə də məqamın vəzifələrini düzgün başa düşməkləri təqdirə dəxli olmayan Rusiya müsəlmanları rus azadlığının möhkəmləndirilməsinə dəyərli xidmət göstərə bilər. Müəllifin nəzərincə, rus müsəlmanların siyasi proqramı ümumən bütün sol demokratiyanın siyasi platforması ilə üst-üstə dü-

кое недомыслие" ("Siyasi düşüncəsizlik") B.Şahtaxtinskiy Avropada cərəyan edən prosesləri təhlil obyektinə seçmiş, iri dövlətlərin proteksionizm siyasətini yeni müstəmləkəçilik kimi xarakterizə etmişdir.

Onun "Azərbaycan" (rus dilində) qəzetində çap etdirdiyi "Отклики жизни" ("Həyatın əks-sədələri") məqaləsində təhsil, elm və mədəniyyətin millətin və xalqın çətin dövrlərində nə qədər vacib olduğu qeyd edilirdi.

Məlumdur ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda hümmətçilik ideologiyası əsasında yetişən qabaqcıl fikir nümayəndələrinin bir qismi bütün xalqların birliyinə nail olmaq üçün ictimai, iqtisadi və maddi sahələrdə geri qalan xalqların tərəqqisinə daha çox üstünlük verirdilər ki, bu da Avropanın qabaqcıl xalqlarının elmi-mədəni səviyyəsini yüksəltməyi nəzərdə tuturdu. Görünür ki, onların "avropalaşmaq", yəni "müasirləşmək" şüarı da bu məqsədi daşıyırdı.

Təhsil, elm və mədəniyyətin millət və xalqın ən çətin dövrlərində belə nə qədər vacib olduğunu qeyd edən B.Şahtaxtinskiy yazırdı ki, "mə-nəvi, intellektual və elmi qüvvələrə malik olan millət xarici təsirlər altında zorla cəlb edildiyi müharibə şəraitinə və çətinliklərinə belə asanlıqla uyğunlaşa bilər, döyüş meydanında həmişə mədəniyyət və elmin yaratdığı texnika qarşısında baş əyməyə layiq olan igidlilik və qüdrətli elmi qəhrəmanlıq qələbə çalır".

Təqribən 1560 gün çəkən birinci dünya müharibəsində 10 milyon adamın həlak olması və 20 milyon adamın isə yaralanması, müharibədə vuruşan başlıca dövlətlərin milli sərvətinin orta hesabla 1/3 hissəsinin dağıdılması səbəblərini araşdıran B.Şahtaxtinskiy belə nəticəyə gəlmişdir ki, "külli miqdarda olan faktlar onu sübut edir ki, biz yeni, daha dəhşətli müharibənin baş verməməsinə nəzərə almalıyıq və bununla əlaqədar özümüzün geniş anlayışlı milli və dövlət maraqlarımızın təmin olumasını bu istiqamətə yönəltməliyik. Müasir müha-

B.Şahtaxtinskiy mətbuat orqanlarının yaranmasına xüsusi diqqət yetirmiş, mətbuatı ictimai həyatda ən yaxşı təkəverici qüvvə kimi qiymətləndirmişdir. O yazırdı: "Mətbuat ictimai həyatı canlandırır, ictimai rəy yaradır və onu təmizləyir. Mətbuatın yaradıcı və tərbiyəvi əhəmiyyəti hamı tərəfindən etiraf edilib və bizdən başqa bütün ölkələrdə özünə layiqli yer tutub. Mətbuatın əhəmiyyəti bununla bitmir. O həm də xarici və bəzən də daxili düşmənlərə qarşı mübarizə vasitəsi kimi də zəruridir. Əbəs yerə mədəni xalqlar tərəfindən mətbuat altıncı dünya dövləti adlandırılmayıb. Bunu 3 milyonluq erməni xalqına rəhbərlik edən daşnaklar çox gözəl nəzərə alıblar. Hansılar ki, mətbuat işinin düzgün qurulması nəticəsində yarım əsr içərisində 300 milyonluq müsəlman dünyasına qarşı işğalçı müharibə aparır və daim müsəlmanları Avropanın gözü qarşısında hörmətdən salır. Bizdə mətbuat orqanlarının olmaması elə şərait yaradır ki, Avropanın və Amerikanın ictimai rəyi bizi bəzən məhkum edib. Biz heç vaxt üstümüzdə yağıdırılan böhtanı təkzib etmək iqtidarında olmamışıq. İndi yenə də daşnaklar mətbuat orqanlarının səhifələrinə onlar tərəfindən dörd il ərzində (yəni Birinci dünya müharibəsi illərində - F.İ.) döyüş meydanlarında oynanılan əks-müsəlman mübarizəsini köçürmək istəyirlər və bu suallar üzərində düşünəndə bizi dəhşət bürüyür".

Müasir dövrdə erməni fitnə-fəsadlarının həyata keçirilməsində daha bir əsrlik "qara ləkəli" uydurmaları da nəzərə alsaq, onda B.Şahtaxtinskiyın hələ keçən əsrin əvvəllərində dediyi sözlərin bu gün üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bir daha dərk edirik.

Göründüyü kimi. B.Şahtaxtinskiyın publisistik fəaliyyəti geniş olub və daha çox siyasi və mədəni problemlərin təhlilinə və çıxış yollarına yönəldilmişdir. Belə şəxsiyyətlərin dövlət, millət və xalq qarşısında xidmətləri danılmaz və unudulmazdır.